

Дзюман Н. П., Щербина С. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

СЕМАНТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ПРОНОМІНАЛІЗАЦІЇ ЧИСЛІВНИКА ОДИН / ONE У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті розкрито семантичну природу прономіналізованого числівника один/one у сучасних українській та англійській мовах з огляду на контекст його вживання. Розглянуто найбільш типові випадки прономіналізації числівника один/one в кожній із мов та виявлено відмінні випадки їхнього функціонування.

Ключові слова: прономіналізація, займенник, числівник один/one, семантичні ознаки, контекстуальне значення.

Когнітивна семантика на сучасному етапі її розвитку продовжує досліджувати процеси відображення навколишньої дійсності за допомогою мови, де результати пізнання знаходять свою категоризацію. Більшість предметів та явищ навколишнього світу розподіляються за кількісною ознакою. До лексико-семантичного поля “кількості” належать числівники, ідентифікуючою ознакою яких є сема ‘нумеральності’. У науковій літературі числівники (англ. – Numeral) розглядають як клас одиниць, що утворюють самостійний незамкнений ряд повнозначних нумеральних слів, яким притаманні семантичні, синтаксичні та словотвірні ознаки.

Проблемі вивчення граматичних, семантичних, функціональних характеристик українських та англійських числівників і їх дискурсивного оточення присвячені численні (Жаботинська С. А., Швачко С. О., Медвідь О. М., Івченко М. Т. та ін.).

Особливої ваги у світлі сучасних антропоцентрично зорієнтованих досліджень набувають процеси прономіналізації у різних мовах (Вихованець І. Р., Дзедзелівський Й. О., Дудко І. В., Ожоган В. М., Сич В. Ф., Жирикова О. А., Стрелкова П. Г., Откупщикова М. І. та ін.). Натомість ще недостатньо висвітленим залишається питання контрастивного аналізу процесу прономіналізації в українській та англійській мовах, що й зумовлює актуальність статті.

Метою статті є розкриття семантичних механізмів процесу прономіналізації числівника один/one в українській та англійській мовах.

Завдання:

- розкрити сутність процесу прономіналізації числівників;
- установити найбільш типові випадки прономіналізації числівника *один /one* в українській та англійській мовах;
- виявити відмінні випадки прономіналізації числівника *один/one* в українській та англійській мовах.

Процес прономіналізації (від лат. *pronomen* – займенник) передбачає перехід інших частин мови в займенники. Зокрема, І. Р. Вихованець, аналізуючи міжчастиномовні транспозиційні процеси, зазначає, що поряд із власне-займенниковими словами, які закріплені в ролі підкласів іменника, прикметника, числівника, прислівника – займенникових іменників, займенникових прикметників, займенникових числівників, займенникових прислівників – функціонує певна група прономіналізованих слів [1, с. 214]. На думку вченого, головною причиною переходу слів із однієї частини мови в займенникові підкласи є нейтралізація лексичного значення вихідної для прономіналізованих слів частини мови і набуття цими словами

узагальнено-вказівної семантики [там само]. Тут ми цілком погоджуємося з думкою автора.

Проаналізувавши фактичний матеріал дослідження, вважаємо за необхідне зазначити, що в українській мові числівникова форма *один* у ролі неозначеного займенника подібна за значенням і вживанням до неозначеного артикля в інших мовах, зокрема в англійській. Як зазначає Й. О. Дзензелівський, прономіналізація числівника *один* в українській мові здебільшого ґрунтується на тому, що в усіх випадках такого вживання він виражає не конкретну кількість об'єктів, а означено або неозначено вказує на щось чи когось взагалі [2, с. 17]. Напр.: *Було колись в одній країні: сумний поет в сумній хатині рядами думи шикував /Леся Українка/; Розказував один чоловік: – Іду лісом, – каже, – а в потилицю і в очі такий вітер дує, що може з ніг звалити /Укр. анекдот/.*

В англійській мові числівник *one* також може вживатися у ролі неозначеного займенника на позначення необмеженого кола осіб [5, с. 12]: *Only one with a constitution of iron could have held himself down, as Martin did /London/.*

Як свідчить матеріал дослідження, в українській мові числівник *один* може вживатися у значенні неозначеного займенника *якийсь*, пор.: *Співали, грали, танцювали в одній із сільських хатин, щоб відпочити /Забашта/; Вони вели шість барж з боку Польщі (Прип'яттю), стали коло берега у одному селі /Мицик/; Один рекетир залишився в автомобілі, інший зайшов у під'їзд /З газети/.* За відсутності потреби точно повідомляти час дії *один* поєднується з іменником на позначення часового поняття та пір року: *Одного вечора* чую – *легенько стукає в двері /Васильченко/.* Схоже семантичне вираження має словосполучення *одного разу*, яке передає значення займенників *якось, колись*, пор.: *А Ревіцького так-таки і завела та нечиста сила, бо йдучи одного разу, пізно ввечері з "трахтиру", що на "казьонній часті", опинився він якимсь чином "у вікні", що то на болоті під Михалковим лішником. І так він звідти вже не виліз; – А зо мною, знаєте, – починає другий, – трапилось одного разу таке.../Самчук/; Одного разу.. зустрів їх біля трибуни [підполковник] і задоволено сказав: – Ваш Карцев – маг і чародій /Собко/.*

В англійській мові числівник *one* також може вживатися у значенні неозначеного займенника *хтось, якийсь, який-небудь* у поєднанні з лексемами *some, any*. Наприклад: *He wanted someone young, you know a dark Spanish type... /Mansfield/; If anyone had asked him if he wanted to own her soul, the question would have seemed to him both ridiculous and sentimental /Galsworthy/;* чи набувати часових характеристик у поєднанні із іменниками *day, evening, night (one evening, one day, one time)*, передаючи значення займенників *якось, колись* тощо. Напр.: *Cole instructed the author to send sections back as she got through them and to send as many as she could at one time /Mitchell/.*

В українській мові прономіналізований числівник *один* семантично зближується з неозначеним займенником *деякий* і вживається тоді, коли мовцеві добре відомі особа, предмет, але він з певних причин не повідомляє співрозмовникові, хто саме ця особа, що це за предмет, а лише констатує певні факти, пов'язані з ними, бо конкретна визначеність особи чи предмета має другорядне значення [6, с. 29]. Напр.: *Торік узимку, коли вони стояли обороною в степовому хуторі на Кіровоградщині, одна весела молодичка в яскравім намисті не жартома закохалася в Багірова /Гончар/.* Таке ж явище спостерігаємо і в англійській мові. Напр.: *One young woman with two children showed me a snapshot of the Moose Jaw Public Library and explained proudly that it was the residence of her husband's parents /З журналу/.*

Характерною рисою обох мов є використання числівника *один/one* у значенні вказівного займенника *той, той самий*, напр.: *Посідали, почали розмову. Про одне,*

про **друге**...; А там все хмари, хмари рожеві, а за ними сині, а за синіми грізні... розцвітають і гаснуть, знову червоним маком полуменіють, **одна одну** заступають, що тії дими димлять; **Одне туди, друге туди**, по селу, поза селом, може, хтось-таки та знайде /Васильченко/.

При протиставленні **один** набуває значень вказівних займенників саме цей; такий, а не інший, напр.: В серці бідного молдувана надія боролась з жаждою дикої помсти і часом переважало **одне** почуття, часом **друге** /Коцюбинський/; [Сторчак:] Я люблю тебе, а ти... [М а р' я н а:] Я живу **одним** життям, ти – **іншим**. Ти ненавидиш те, що люблю я... /Зарудний/; Це просто чудо якесь з чоловіком тут робиться. Внизу під скелею, був **один** Хома, а піднявся на скелю, то це вже зовсім **інший** Хома! І бачить далі, і чує далі... /Гончар/.

Характерною рисою української мови є те, що числівник **один** може виявляти ототожнювальне значення займенників **такий самий, той самий**, напр.: – Коли б я був **одної** з вами думки, я б зараз кинув службу, – вмішався Рудик /Коцюбинський/; Ім'я їй – Наша. Олег **одних** із нею літ /Сосюра/; Торкнувши оком вмить згострілого Наливайка, високим, ніби підстьобнутим голосом полковник продовжував: – Не вороги, бо ми **однієї** крові і віри! /Вінграновський/.

Цікаво відмітити те, що у сполученні з часткою **ні один** набуває значення заперечного займенника **жодний (жоден)**, напр.: Прийдете в театр – **ні одного** не впуцу... /Васильченко/; І не було від нього **ні одного** листа більше /Самчук/; І оповідають життєписці, що, прибувши до Києва, Йосафат не витримав **ні одного** таки дня, щоб зразу не податися до київських печер та не помолитися на гробах св. Антонія й Теодосія Печерських /З журналу/. Така ж особливість притаманна й англійській мові, де числівник **one** в поєднанні з запереченням **no** набуває значення заперечного займенника **жодний** [5, с. 14]: *He remembered the days of his desperate starvation when **no one** invited him to dinner /London/.*

В українській мові числівник **один** вживається також у значенні займенникових конструкцій **без інших, не разом з іншими, окремо від інших** [4, с. 14]. Типовим для прономіналізованого числівника **один** є значення означального займенника **сам**. При цьому він, як і займенник **сам**, може передавати значення “самотній” або ж мати виокремлювальне значення, характерне для часток **тільки, лише** [6, с. 29], пор.: Андрій Маркович казав, що **тільки** в неділю вернеться, та я вже не думав сьогодні й навідуватись сюди: **одному** якось, прости господи, аж сумно серед цієї пустині /Васильченко/; Сьогодні ваш день щастя. Отже, хіба од нього **дрижите**, бо, як кажуть, **дрижати** треба лиш од **одного** щастя /Кобилянська/; На пероні залишились **одні** поранені й перелякані музиканти /Корнійчук/. В англійській мові числівник **one** також може вживатися у значенні означуваного займенника **сам**. У поєднанні з лексемою **only** він може набувати значення займенників **один єдиний**. Напр.: *Jeff was the **only one** who slept with his baseball glove tucked under his pillow every night /З газети/.*

Відмінною національно-маркованою рисою української мови є використання складеної форми **один-однісінький**, як і **сам-самісінький, один одним, один одинцем**. Використання таких форм посилює експресивність висловлення, напр.: Ніколи Ані пограється з дітьми, Ані побігає; **самий, Один-однісінький**, бувало, Сидить собі у бур'яні Та клепку теше /Шевченко/; Затих пташиний гамір, ранками замерзає вже вода біля берегів, а крижень усе плаває **сам-самісінький** на озері в комишах, і дико й химерно звучить його одинокий покрик /Довженко/; Може, в окопах уже ні душі, може, Маковей залишився вже **один одинцем** на всю дамбу? За кулеметом, на самім краю урвища, лежав **один-однісінький** солдат у мадьярському жовтому обмундируванні, але босий /Гончар/.

На думку І. В. Дудко, прономіналізований числівник *один* разом з іменником чи займенником та прийменником *з* (*зі, із*) утворює словосполучення *один із* (*з*), між компонентами якого встановлюються елективні відношення (при цьому значення неозначеного займенника у слова *один* повністю зберігається [3, с. 122], напр.: *І нарешті один із них (вершників) на змиленому коні зупинився на околиці села Гусинці /Слабошпицький/; Та чи почуватиметься дитя комфортно у розмаїтому споживацькому світі, коли не є “одним із натовпу” /З газети/.* Таке ж явище притаманне і англійській мові. Пор.: *The Working Class Woman in Love is a subject for comedy, e.g., the play of the Baker's Daughter, in which the protagonist is threatened with an unwitting marriage to two men at once, one of them old and one of them young /Russ/; I would then remark, that though one of them is said to be sealed, it doth not follow that it was sealed in such a manner as not to be opened /Harmer/.*

В українській мові прономіналізація спостерігається і в таких сполученнях, як *один чорт* у значенні займенникової конструкції *те саме*. Напр.: *І так він усе: грошей, правда, мало бере, а як полічить, то воно виходить один чорт; тільки якось здається східніше нашому брату дати йому то сим, то тим, а готових грошей жалю /Карпенко-Карий/; Та хоч яка б вона була – все один чорт! Вишневецький не козак, скажеш? Байда? Старий? Не козак він! Козак! /Тулуб/.* Словосполука *що за один* є еквівалентом займенникового словосполучення *хто такий* [9, Т. 5, с. 628]. Напр.: – *Що ти за один?* – питаю закостенілого товариша /Франко/; *Хто б то міг бути? Що за один?* /Багрянний/.

В українській мові фразеологічне сполучення *один одного* (*один за одним, один з одним, один про одного, один проти одного*) в морфології наближається до розряду займенникових слів [8, с. 46]. Наприклад, у таких усталених сполученнях, як *один одного, один другого* прономіналізоване слово *один* набуває значення вказівного займенника *той*, а самі сполучення синонімічні займенниковим фразеологізмам *той того, той тому* [6, с. 29].

Словосполучення *один за одним, один з одним, один про одного, один проти одного, один на один*, трансформуючись у займенникову конструкцію, переважно зберігають прийменник, пор.: – *за собою, між собою, про себе, проти себе, сам на сам*, напр.: *Так піду я в поля неозорі Із піснями один на один /Малишко/; Під час роботи над переказом або при його остаточній перевірці в сумнівних випадках учням не слід консультиватись один з одним, бо це призводить до небажаних наслідків: знижується почуття відповідальності, підказки спричиняють появу нових помилок там, де все було правильно /Навч. посібник/; Кінці трохи заходять один за одного, один із них децю загострений /З газети/.*

В англійській мові також зустрічаємо словосполучення зі значенням “один одного, один з одним”, де прономіналізований числівник *one* трансформується у займенникову конструкцію *one another*. Напр.: *We haven't set eyes on one another for years /Priestly/.*

Також матеріал дослідження свідчить про те, що в англійській мові залучення числівника *one* у різні фразеологічні оточення сприяє семантизації різних смислів речення. Так, фразеологічні сполучення з компонентом *one* можуть виступати носіями уособленості (*one and only, one and the same*), відповідності, (*one man one vote*), унікальності (*the only one, there is one good wife in the country*), одиничності (*one at a time*), часової невизначеності (*one evening, one day, one time*).

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу констатувати, що сам процес прономіналізації числівника *один/one* в українській та англійській мовах має багато спільного. Зокрема, характерною рисою обох мов є використання числівника *один/one*

у значенні вказівного займенника *той, такий, один із*. В обох мовах цей числівник позначає не конкретну кількість об'єктів, а означено або неозначено вказує на щось чи когось взагалі.

Натомість особливістю української мови є проміналізація числівника *один* у пестливо-зменшених формах *один-однісінький, сам-самісінький, один одним, один одинцем*. Типовою рисою української мови є також використання сталих словосполучень, які демонструють процес проміналізації числівника *один*. Це такі фразеологізовані словосполучення, як *один чорт* у значенні “те саме”, *один другого* у значенні “той” тощо.

В англійській мові залучення числівника *one* у різні фразеологічні оточення сприяє семантизації різних смислів речення. Такі словосполучення з компонентом *one* сприяють уособленості, унікальності, одиничності.

Перспективою подальших досліджень є аналіз інших видів семантичної транспозиції в англійській та українській мовах. Зокрема, плануємо розглянути види прономінальної транспозиції, що дасть змогу виявити способи актуалізації функціонального і стилістичного потенціалу займенників. Поза увагою залишаються й досі особливості індивідуально-авторського використання нумеральних мовних одиниць, які зазнали трансформації у процесі відтворення художніх рецепцій.

Л і т е р а т у р а

1. *Вихованець І. Р.* Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
2. *Дзендзелівський Й. О.* Пронаміналізація в українській мові / Й. О. Дзендзелівський // Українська мова в школі – 1955. – № 1. – С. 14–20.
3. *Дудко І. В.* Займенникове вираження категорії означеності / неозначеності в українській мові : [монографія] / І. В. Дудко. – К. : Довіра, 2011. – 232 с.
4. *Івченко М. П.* Числівники української мови / М. П. Івченко. – К., 1955. – 144 с.
5. *Михайлюк Н. П.* Функціонально-стилістичні особливості прономінальної транспозиції в різних типах тексту (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Н. П. Михайлюк. – Одеса, 2007. – 22 с.
6. *Сич В. Ф.* Заперечні займенники / В. Ф. Сич // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 3. – С. 24–31.
7. *Сич В. Ф.* Перехід у займенники слів інших частин мови / В. Ф. Сич // Мовознавство. – 1984. – № 10. – С. 33–35.
8. *Стрелков П. Г.* Местоимение / П. Г. Стрелков // Русский язык в школе. – 1950. – № 5. – С. 37–46.
9. Словник української мови : в 11 т. / [редкол. : І. К. Білодід (голова)] // АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
10. Числівник англійської мови : [навч. посіб.] / С. О. Швачко, С. В. Баранова, І. К. Кобякова [та ін.]. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 171 с.

Дзюман Н. П., Щербина С. М. Семантические механизмы проминализации числительного один / one в современных украинском и английском языках.

В статье раскрывается семантическая природа проминализованного числительного один / one в современном украинском и английском языках с учетом контекста его употребления. Рассмотрены наиболее типичные случаи проминализации числительного один / one в украинском и английском языках и выделены отличительные особенности их функционирования.

Ключевые слова: проминализация, местоимение, числительное, семантические признаки, контекстуальное значение.

Dzyuman N. P. Shcherbyna S. M. Semantic Mechanisms of Pronominal Transposition of Numeral Один / One in Modern Ukrainian and English.

The article deals with the nature of the semantic meaning and the context of pronominal transposition usage of numeral one in modern Ukrainian and English. The most typical cases of transposition in the pronominal sphere in Ukrainian and English have been considered and the distinctive features have been highlighted.

Keywords: *pronominal transposition, pronoun, numeral, semantic features, contextual meaning.*

Єрмакова Н. М.

Запорізькій національний університет

ФУНКЦІЇ ШИРОКОЗНАЧНИХ СЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ЇХНЬОЇ СЕМАНТИЗАЦІЇ

У статті виявлено функції широкозначних слів англійської мови у процесі їхньої семантизації; визначено широкозначність як лексико-семантичну категорію та розглянуто особливості функціонування широкозначних лексем в англійській мові. Розкрито здатність цих лексем виражати значення тільки у сполученні з іншими мовними одиницями на фоні контексту або ситуації. Характеризовано функції, що виконують широкозначні слова.

Ключові слова: *антецедент, еврисемія, контекст, постцедент, семантизація, субститутивність.*

Лінгвосеміотика сучасності зорієнтована на вивчення сутності й природи мови як символічного явища. Закономірним є те, що різні культури своєрідно категоризують навколишній світ і, як результат, неоднаково закріплюють за мовними знаками значення. Процес виявлення смислу, широкого значення мовної одиниці дістав назву *семантизація*, яка може проявлятися у певному контексті (в мовленні), коли лексичні одиниці перебувають в оточенні інших одиниць, які, власне, і зумовлюють цей процес.

У статті процес семантизації розглянуто на матеріалі слів англійської мови, в основі значення яких лежить максимально узагальнена й абстрагована ознака. У сучасній лінгвістиці вони іменуються “словами широкої семантики”, “словами з широкою понятійною основою”, “словами з широким значенням” або просто широкозначними словами (еврисемами).

Термін “широкозначність” (інші терміни – “еврисемія”, “платеосемія”) був уведений в науковий обіг Н. М. Амосовою [1, с. 114]. За її розумінням, це поняття передбачає розширений семантичний обсяг слова для позначення безлічі предметів та явищ навколишньої дійсності, у структурі якого наявні максимально узагальнені семи, що конкретизуються в мовленні завдяки звуженню позначуваного поняття.

Категорія широкозначності була й залишається предметом уваги мовознавців, починаючи з середини минулого століття. Проблема широкозначності в англійській мові порушувалася останнім часом у працях багатьох дослідників ([2; 3; 4; 5; 6; 7]). Як наслідок, у мовознавстві сформувалися три основні погляди на еврисемію, які її вважають:

- 1) окремою автономною лексико-семантичною категорією [1; 4; 8; 9];
- 2) одним із лексико-семантичних варіантів полісеманта [5; 6];
- 3) різновидом моносемії з широким обсягом денотата [10, с. 77].

Ми, у свою чергу, дотримуємось першого погляду, де широкозначність є *окремою лексико-семантичною категорією*, під якою розуміють наявність у слова